

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

Περίληψη :

Οι Κιμμέριοι ήταν λαός νομαδικής καταγωγής. Τόσο οι φιλολογικές πηγές όσο και οι αρχαιολογικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την παρουσία τους στη Μικρά Ασία. Ωστόσο, δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρο σε ποιες περιπτώσεις τα ίχνη αυτά των Κιμμερίων πρέπει πράγματι να αποδοθούν σε Κιμμερίους ή σε Σκύθες.

Χρονολόγηση

8ος αι. π.Χ.-600 π.Χ.

Γεωγραφικός εντοπισμός

Βορειοανατολική Μικρά Ασία - Πόντος - Θράκη - Κριμαία

1. Η καταγωγή του πολιτισμού των Κιμμερίων

Ο πολιτισμός των Κιμμερίων είχε πολλαπλές ρίζες: μία από αυτές ήταν γηγενής, κάποιες επιβιώσεις της παράδοσης δηλαδή από την προηγούμενη φάση Μπελοζέρκα, μια άλλη βρισκόταν στην παράδοση του Καυκάσου (πολιτισμός Κομπάν)¹ και μια τρίτη χαρακτηριζόταν από τους δεσμούς της με την Ανατολή, με τον πολιτισμό Ανανίνο και την περιοχή του Μινούσινκ,² αλλά και ακόμη ανατολικότερα με την περιοχή του Ορντός. Όλα αυτά υποβάλλουν την άποψη ότι το μεγαλύτερο μέρος των πολιτιστικών φαινομένων των Κιμμερίων είχε την ίδια νομαδική καταγωγή με τον υστερότερο πολιτισμό των Σκυθών. Όπως συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις, όπως π.χ. με την καταγωγή των Ετρούσκων, φαίνεται πως οι συνθήκες είναι πια ώριμες να υπερβούμε τις υποθέσεις που βασίζονταν σε μερική ανάλυση του υλικού και να τονίσουμε μία μόνο από τις όψεις.

Οι στήλες και τα εγχειρίδια μαρτυρούν δεσμούς με την Ανατολή, τα περισσότερα από τα άλλα χάλκινα αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των κεφαλών σε ραβδιά με απεικονίσεις μορφών, συνδέουν τους Κιμμερίους με τον πολιτισμό Κομπάν, ενώ η κεραμική φαίνεται ότι προδίδει σε κάποιο βαθμό ντόπια ποντική παράδοση της φάσης Μπελοζέρκα. Τάφοι και των δύο φάσεων του πολιτισμού των Κιμμερίων βρίσκονται εξαπλωμένοι σε απέραντα εδάφη που εκτείνονται από το Κομπάν και το Βόλγκα-Κάμα, την Κριμαία, την Ουκρανία και τη Μολδαβία ως τη βορειοανατολική Βουλγαρία (Μπελογκράντετς, Έντζα). Τα πιο χαρακτηριστικά αντικείμενα είναι εγχειρίδια του τύπου Καμπαρντίνο-Πλατιγκόρσκ, χαλινά αλόγων των τύπων του Βορείου Καυκάσου, που κατατάσσονται σε διαφορετικές κατηγορίες από τους αρχαιολόγους, ιδιότυπες αιχμές βελών και λιγότερο ιδιότυπες αιχμές δοράτων.

Πολλά από τα διακοσμητικά τμήματα της ιπποσκευής καθώς και προσωπικά στολίδια είναι σπάνια. Διάτρητα κρόταλα αποτελούσαν μάλλον τελετουργικά αντικείμενα, ενώ οι σταυροί πρέπει να είχαν συμβολική σημασία, συνδεδεμένοι ίσως με τον ήλιο.³ Ίσως πάλι αντιπροσώπευαν το κέντρο του κόσμου, ενός κόσμου με τέσσερις πλευρές όπως τον βρίσκουμε στη σκυθική μυθολογία.⁴ Κάποιοι μελετητές βρήκαν μοντέλα αυτού του τύπου κοσμήματος σε ασσυριακά ανάγλυφα, πράγμα που ίσως είναι σωστό (βλ. πιο κάτω σχετικά με τις επαφές Κιμμερίων και Ασσυρίων), αλλά πάντως δεν εξηγεί τη συγκεκριμένη σημασία του μοτίβου στον πολιτισμό των Κιμμερίων.⁵

2. Φιλολογικές μαρτυρίες για τους Κιμμερίους

Υπάρχουν δύο βασικές κατηγορίες φιλολογικών πηγών για τους Κιμμερίους: μεσανατολικές και ελληνικές. Οι πρώτες είναι κυρίως σύγχρονά τους κείμενα που αφορούν πολέμους στη συνοριακή ζώνη της ασσυριακής επικράτειας, ενώ οι δεύτερες είναι κυρίως ιστορίες παρμένες από παλαιότερες παραδόσεις ή μνήμες. Και οι δύο ασχολούνται κυρίως με αυτές τις πλευρές της ιστορίας των Κιμμερίων που επηρέασαν άμεσα τον πολιτισμένο κόσμο, είναι δηλαδή ιδωμένες από οπτική γωνία διαφορετική από τη δική μας σήμερα. Για τον Όμηρο⁶ οι Κιμμέριοι ήταν ένας λαός που ζούσε σε μια μυθική χώρα

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

ομιχλώδη και σκοτεινή, στις παρυφές του κατοικημένου κόσμου. Οι πρώτες ασσυριακές αναφορές για τους Κιμμερίους χρονολογούνται στο διάστημα 722-713 π.Χ. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σανχερίμπ (705-681 π.Χ.) οι Κιμμέριοι επιτέθηκαν στη Μικρά Ασία και κατέστρεψαν τη [Φρυγική αυτοκρατορία](#). Ο Φρύγας βασιλιάς [Μίδας](#) αυτοκτόνησε.⁷ Αυτό θα πρέπει να συνέβη γύρω στο 696/695 π.Χ. σύμφωνα με τη χρονολόγηση του Ευσέβιου, αν και δεν αποκλείεται μια χρονολόγηση 20 χρόνια αργότερα.

Οι αμερικανικές ανασκαφές στο [Γόρδιο](#) αποκάλυψαν σημαντικές καταστροφές, αλλά όχι και χαρακτηριστικά «κιμμέρια» αντικείμενα. Μια ομάδα Κιμμερίων εγκαταστάθηκε ίσως για κάποιο διάστημα κοντά στη Σινώπη και ο Ασαρχαντόν μνημονεύει μια νίκη των Ασυριών επί των Κιμμερίων το 679 π.Χ. Ο στρατιωτικός αρχηγός των Κιμμερίων σε αυτή τη μάχη αποκαλείται Τούσπα στις ασσυριακές πηγές. Μια άλλη ομάδα Κιμμερίων ίσως πέρασε στη Μικρά Ασία από τη Θράκη. Αυτό εννοεί ο Στράβων όταν μιλάει για μια συμμαχία ανάμεσα στους Κιμμερίους και τους Θράκες Τρήρες και Εδονούς,⁸ φυλές που αργότερα ζούσαν στην κεντρική Βουλγαρία οι πρώτοι και στη Χαλκιδική οι δεύτεροι. Ο Λυδός βασιλιάς [Γύγης](#) έφτασε στο σημείο να ζητήσει βοήθεια εναντίον τους από τον Ασσουρμπανιτάλ. Μια δεύτερη επίθεση κατά της [Λυδίας](#) το 652 π.Χ. ήταν επιτυχής. Οι [Σάρδεις](#) (με εξαίρεση την ακρόπολη / το κάστρο) κυριεύτηκαν και ο Γύγης σκοτώθηκε.

Ο αρχηγός του στρατού των Κιμμερίων το 652 π.Χ. ονομάζεται [Λύγδαμης](#) στις ελληνικές πηγές, ενώ ένα παράλληλο όνομα Τούγδαμμε εμφανίζεται στις [ασσυριακές](#) πηγές. Σύμφωνα με το [Στράβωνα](#) ο Λύγδαμης σκοτώθηκε αργότερα στην Κιλικία και οι ασσυριακές πηγές μάλλον επιβεβαιώνουν αυτή την πληροφορία. Αυτό συνέβη μεταξύ 637 και 625 π.Χ., και η δεύτερη ίδρυση της [Σινώπης](#) το 630 π.Χ. ήταν πιθανώς αποτέλεσμα της ήττας των Κιμμερίων. Ο [Ηρόδοτος](#)⁹ ωστόσο αναφέρει ότι οι τελευταίοι Κιμμέριοι εκδιώχθηκαν από τη Μικρά Ασία από τον [Αλυάτη](#) γύρω στο 600 π.Χ. Οι Σκύθες, που τους διαδέχθηκαν, ήταν κύριοι/ ηγεμόνες του Ουραρτού [ή των Ουραρτού] μεταξύ του 625 και του 585 π.Χ., και η εκστρατεία τους στη Μέση Ανατολή είχε διάρκεια 28 ετών σύμφωνα με τον Ηρόδοτο.¹⁰ Ο λόγος για τον οποίο οι περισσότεροι Κιμμέριοι εγκατέλειψαν τη γη τους στην ποντική στέππα ήταν η μετακίνηση των Σκυθών από τα ανατολικά κάτω από την πίεση των Μασσαγετών. Αυτό συνέβη πριν από το 713 π.Χ. όταν οι Κιμμέριοι ακολουθούμενοι από τους Σκύθες έφτασαν στην περιοχή των Ουραρτού.¹¹

Ο Ηρόδοτος αναφέρει καθαρά τον Τυρά (Δνεϊστερο) ως την τοποθεσία όπου οι Κιμμέριοι βασιλείς πολέμησαν σε μια αδελφοκτόνα μάχη, ενώ οι απλοί άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Στη συνέχεια ο Ηρόδοτος περιγράφει τη φυγή των Κιμμερίων κατά μήκος της Μαύρης θάλασσας δυτικά από τον Καύκασο προς την περιοχή της Σινώπης¹² και ίσως αυτή είναι η ιστορία μιας από τις κύριες στρατιωτικές τους δυνάμεις. Κάποιοι Κιμμέριοι ωστόσο παρέμειναν στις όχθες της Μαιώτιδας λίμνης (Αζοφικής θάλασσας), όπως αναφέρει ο Πλούταρχος,¹³ ακολουθώντας προφανώς προγενέστερη παράδοση.

Ο Κιμμέριος Βόσπορος, τα κιμμέρια τείχη και η κιμμέρια χερσόνησος βρίσκονται όλα στην ίδια περιοχή, δηλαδή την Κριμαία και τα περιχώρα της, πολύ ανατολικότερα από τον Τυρά/Δνεϊστερο και εξίσου μακριά από τον Αράξη, το αρχικό ανατολικό σύνορο των Κιμμερίων.¹⁴ Ο Αράξης συνήθως υποδήλωνε τον Συρ-Νταριά. Η αδελφοκτόνος μάχη των αρχηγών των Κιμμερίων στο Δνεϊστερο θα πρέπει να καθόρισε το τελευταίο στάδιο της υποχώρησης των Κιμμερίων, που δεν ήταν ένα μεμονωμένο γεγονός αλλά διήρκεσε μεγάλο διάστημα, όπως συνέβη αργότερα και στις σχέσεις μεταξύ Σαρματών και Σκυθών. Το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους Κιμμερίους πρέπει να εξαφανίστηκαν νωρίς υπογραμμίζεται στα Αριμάσπεια έπη του Αριστέα (7ος αι. π.Χ. το αργότερο), όπου οι Κιμμέριοι αναφέρονται μόνον ως κάτοικοι της ποντικής στέππας.

3. Κιμμέρια και/ή πρώιμα σκυθικά ευρήματα από τη Μικρά Ασία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν πρώιμα νομαδικά ευρήματα από τη βορειοανατολική Μικρά Ασία, κυρίως αυτά από το Ιρμλάρ κοντά στην Αμάσεια και από το Νουρσίντεπε. Τα τελευταία φανερώνουν στενότερες σχέσεις με τη Σιβηρία και μάλλον συνδέονται με τους Σκύθες παρά με τους μεταγενέστερους Κιμμερίους. Τα αντικείμενα από έναν

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

κατεστραμμένο/συλημένο τάφο στο Ιμιρλέρ φανερώνουν εξοπλισμό που συνδυάζει σκυθικά/σαυροματικά χαρακτηριστικά με άλλα που βρίσκουν παράλληλα ανατολικότερα, στις περιοχές Μινούσινκ και Ανανίνο, ενώ τα ευρήματα από τη «βάση των προσφορών» στο Νουρσίντεπε, όπου είχαν ταφεί τρία άλογα και δύο σκυλιά, βρίσκουν παράλληλα μεταξύ των ευρημάτων των θολωτών τάφων στο Κελερμές.¹⁵ Παρόμοια αντικείμενα προέρχονται από το Καπλανγκού, το Χασανλού, το Τσαβούς τεπέ και την περιοχή Ζιβιγέ. Η χρονολόγησή τους στο β' μισό του 7ου αι. π.Χ. φαίνεται πιθανή και έτσι ακόμη και τα αρχαιολογικά ευρήματα φαίνεται να συμβάλλουν στο σχηματισμό της εικόνας των σκυθικών εκστρατειών στην Εγγύς Ανατολή τις οποίες γνωρίζουμε από τις ιστορικές πηγές. Η ομάδα των χαλιναριών αλόγων από τα συμπλέγματα αυτά (συμπεριλαμβανομένου του Αρσίντεπε αρ. 141 από την έκθεση ανατολικής τέχνης στη Βιέννη το 1990) έχει ομοιότητες με τα ευρήματα από το Αμλός στο Ιράν και ίσως σχετίζεται στενότερα με τον ιρανικό παρά με τον ευρωασιατικό κόσμο, αλλά το κεφάλι πουλιού επάνω σε κεφάλι γρύπα και άλλα στολίδια που συγκέντρωσε ο Hauptmann φαίνεται να υποδεικνύουν στενότερα την παράδοση των ευρωασιατικών στεππών.¹⁶

Οι χρυσές ροζέτες από το Αλτίντεπε (αρ. 144 στην ίδια έκθεση) μπορούν να συγκριθούν με το ύστερο στάδιο αντικειμένων που συνήθως ερμηνεύονται ως κιμμέρια, όπως ο τάφος Μπελογκράντε στη Βουλγαρία. Στην πραγματικότητα, τα αντικείμενα έχουν τα πλησιέστερα παράλληλά τους μεταξύ των ευρημάτων από τις τούμπες του Κελερμές.¹⁷ Πρέπει ωστόσο να θυμόμαστε ότι και τα σταυρόσχημα αντικείμενα, τόσο χαρακτηριστικά για τους Κιμμερίους, αντιπροσωπεύονται στο Κελερμές¹⁸ (χαλινά αλόγου αρ. 15 και 16 από Vesselovsky Kurgan 2). Οι κιμμέριες ή πρώιμες σκυθικές αιχμές βελών είναι γνωστές από αρκετές θέσεις στη Μικρά Ασία.¹⁹ Ο V. Ünal αναφέρει 250 αιχμές βελών από την περιοχή μεταξύ της Τάσοβα και του Λαντίκ, βόρεια της Αμασειάς, οι οποίες χρονολογούνται μεταξύ του 7ου και του 6ου αι. π.Χ., και οι οποίες μπορεί να ήταν είτε κιμμέριες είτε σκυθικές.

4. Ταύτιση αρχαιολογικών ευρημάτων

Υπάρχει μια μακρά συζήτηση μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών αρχαιολόγων σχετικά με το αν η ύστερη κιμμέρια φάση που πήρε το όνομά της από το θησαυρό του Νοβοσερκάσκι παραμένει κιμμέρια (όπως υποστηριζόταν από τον Β. Τενερενόςκιν και την πλειονότητα των ειδικών) ή θεωρείται πια σκυθική. Μεταξύ των Ρώσων αρχαιολόγων υπήρχε εξάλλου μακρά συζήτηση σχετικά με τη χρονολόγηση, η οποία άρχισε με τη Μεντέβσκαγια το 1992 και διήρκεσε για τα επόμενα δύο χρόνια.²⁰ Αν ο ορίζοντας Νοβοσερκάσκι μπορεί να φτάσει μερικώς και μετά το 700 π.Χ., και η αρχή της πρώιμης «αρχαϊκής» σκυθικής τέχνης μπορεί να τοποθετηθεί στο β' ή γ' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ., όπως ήδη πρότεινε η Galanina, τότε το χρονολογικό χάσμα εξαφανίζεται. Έχουν γίνει μερικές απόπειρες να μεταβληθεί η συνήθως εικόνα και οι Κιμμέριοι να περιοριστούν στην πολύ ύστερη φάση του 700 π.Χ. ή να σκιαγραφηθούν ως μια ασήμαντη μόνο φυλή στα βόρεια σύνορα της ασσυριακής αυτοκρατορίας, αλλά η πρωιμότερη κοινή άποψη θα πρέπει να προτιμηθεί.²¹

Πρέπει να θυμόμαστε ότι οι δύο φυλετικές ομάδες μιλούσαν μια ιρανική διάλεκτο (αν και ξέρουμε μόνο λίγες λέξεις από την πρώτη), ο νομαδικός τρόπος ζωής τους ήταν παρόμοιος και, σύμφωνα με πηγές από την Εγγύς Ανατολής, παρόμοιος ήταν και ο τρόπος που πολεμούσαν. Από την πλευρά της ιστορίας της τέχνης, η σκυθική τέχνη αποτελούσε συνέχεια της καλλιτεχνικής παράδοσης του Πόντου και του Βορείου Καυκάσου με νέες ανατολιζουσες τάσεις, όπως συνέβη με τη μετάβαση από τη γεωμετρική στην αρχαϊκή τέχνη στην Ελλάδα και την Ετρουρία. Οι Σκύθες δεν είχαν καθορισμένη και ανεπτυγμένη καλλιτεχνική παράδοση, τα πρώτα τους προϊόντα ήταν απλοϊκά. Μόνο κατά τη διάρκεια των επιδρομών τους στην Εγγύς Ανατολή απέκτησε η σκυθική τέχνη υψηλό επίπεδο.²²

Δεν είναι περίεργο ότι η περίοδος διαμόρφωσης της σκυθικής τέχνης δεν ήταν ομογενής στο ύψος της. Απόπειρες αντιστοίχισης των μεταβολών του καλλιτεχνικού ύψους με την εθνικότητα είναι αμφίβολες, ιδιαίτερα όταν η μια στυλιστική φάση αντικαθιστά μιαν άλλη και η δεύτερη δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη πλήρως. Οι Κιμμέριοι και οι Σκύθες δε διακρίνονται με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα σε αυτή τη μεταβατική περίοδο. Ούτε στην Ελλάδα ούτε και στην Ετρουρία υπήρχε σαφές όριο μεταξύ της γεωμετρικής και της ανατολιζουσας φάσης, και η μετάβαση από τη μία τεχνολογία στην άλλη δε σχετιζόταν με εθνολογική μεταβολή. Η φάση Νοβοσερκάσκι ήταν κοινή μεταξύ Κιμμερίων και Σκυθών, ενώ η εθνολογική ομοιότητα και ο παρόμοιος τρόπος ζωής επέτρεψε να αφομοιωθούν τα κατάλοιπα των Κιμμερίων από τους Σκύθες.

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

1. Bočkarev, V.S., “Kimmerijski kazani”, *Archeologija* 5 (1972), σελ. 63-68.
2. Chalikov, A.Ch., *Volgo-Kamje v nacale epoci rannego zeleza* (Zuskar-Ola 1977)· Clenova, N.L., “O svjazach severo-zapadnogo Pricenomorja I niznego Dunaja s vostokom v kiimmerijskuju epochu”, στο *Studia Thracica* I (Sofia 1975), σελ. 69-70.
3. Αυτά σχετίζονται συνήθως με λαούς που κατοικούσαν βορειότερα και συνόρευαν με τους μυθικούς Υπερβόρειους, βλ. Διόδ. Σ. 2.47.
4. Ηρ. 4.101.
5. Bouzek, J., *Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age* (Jonsered 1997), σελ. 194-201.
6. Ομ., *Οδ.* α 14· Στράβ. 1.2.9.
7. Ηρ. 1.6.15.
8. Στράβ. 1.1.10, 1.3.21 και 36. Πρβ. 12.3.34, 12.8.7 και 13.4.8.
9. Ηρ. 1.26.
10. Ηρ. 4.1.
11. Ηρ. 4.11-13 και 7.20.
12. Ηρ. 4.12.
13. Πλούτ., *Μάρ.* 11.
14. Ηρ. 4.11-12.
15. Hauptmann, R., “Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien”, Hauptmann, R. – Boehner, R. (επιμ.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien*, (Mainz 1983), σελ. 251-270· Ünal, V., “Zwei Gräber eurasischer Reiternomaden im nördliche Zentralanatolien”, *AVA-Beiträge* 4 (1982), σελ. 65-81.
16. Bouzek, J., “Les Cimmériens en Anatolie”, στο *Mode de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes*, Actes du colloque de Cortone 1981 (Pisa-Rome 1983), σελ. 145-165. Του ιδίου, “Caucasus and Europe and the Cimmerian problem”, *Sbornik NM Prague A* 37, fasc. 4 (1983).
17. Galanina, L.K., *Kelermeskije kurgany -Die Kurgane von Kelermes* (Moskva 1997), πίν. 16, αρ. κατ. 169, 173, 179, 195, 189 κ.ά.
18. Galanina, L.K., *Kelermeskije kurgany -Die Kurgane von Kelermes* (Moskva 1997), πίν. 23, αρ. κατ. 294-297.
19. Nicholls, V.D., “Old Smyrna I”, *BSA* 53-54 (1958-1959), σελ. 129-130, αρ. 120 και 135-137 για την Αρχαία Σμύρνη· Sulmirski, T., “The Cimmerian problem”, *Bull. Inst. Arch.* Th 2 (1959), σελ. 45-62· Waldbaum, J.C., “Metalwork from Sardis. The finds through 1974”, *Sardis* 8 (Cambridge 1984), σελ. 35, αρ. 41 για τις Σάρδεις.
20. Galanina, L.K., “K probleme chnologii kelermeskisch kurganov”, *RossArch* 1 (1994), σελ. 92-107· Kuročkin, G.N., “Chronologija predneaziatskich pochodov Skifov po pismennym I archeologičeskim dannym”, *Ross.Arch.* 1 (1994) σελ. 117-122· D’jakonov, I.M., “Kimmerijci I Skifi na Drevnem Vostoke”, *Ross.Arch.* 1 (1994), σελ. 108-116.
21. Ivancik A., “K voprosu o etniceskoj prinadleznosti I archeologiceskoj kultury Kimmerijcev, I”, *VDI* 1994/3, σελ. 148-168, “II”, *VDI* 1995/1, σελ. 3-

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

22- Ivancik, A., "Das Problem der ethnischen Zuordnung der Kimmerier und die kimmerische archaologische Kultur", *Proh. Zeitschrift* 72 (1997), σελ. 12-52.

22. D'jakonov, I.M., "Kimmericji I Skifi na Drevnem Vostoke", *Rodd. Arch.* 1 (1994), σελ. 108-116· Godard, A., *Le trésor de Ziwiyé (Kurdistan)*, (Haarlem 1950). Goldman, B., "The animal style of Ziwieh", *IPEK* 72 (1974-1977), σελ. 54-68. Urušadze, N., "Semantika prikladnogo izkusstva drevnego Zakavkaz'ja", στο *Sov. Arch.* 1 (1973), σελ. 54-70.

Βιβλιογραφία :

	Bouzek J. , <i>Greece Anatolia and Europe. Cultural Interrelations during the Early Iron Age</i> , Jonsered 1997, SIMA 122
	Bunker, C. – Chatwin, C.B. – Farkas, A.R. (eds), "Animal Style Art" from East to West, New York 1970
	Jettmar K. , "Archäologie in Xinjiang und ihre Bedeutung für Südsibirien", <i>AVA-Beiträge</i> , 12, 1992, 139-154
	Jettmar K., Kossack G. , "Kulturverhältnisse in Xinjang und die Kontakte zur Mongolei, zum Altai und zu Kazachstan", Höllmann, Th., <i>Maoqinggou: Ein eisenzeitliches Gräberfeld in der Ordos-Region (Innere Mongolei)</i> , 1992, AVA-Monographien 50, 85-96
	Kossack G. , "Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus.", <i>AVA- Beiträge</i> , 5, 1983, 89-186
	Kossack G. , "Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils", Franke, H. (ed.), <i>Skythika</i> , München 1987, Abh. Bayer Akad. Munchen NF 98, 24-86
	Kossack G. , "Neufunde aus dem Novočerkask-For,menkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte steppenbezogener Reitervölker der späten Bronzezeit", <i>Il Mar Nero I</i> , Roma, 19-54
	Курочкин Г.Н. , "Хронология переднеазиатских походов Скифов по письменным и археологическим данным", <i>Росс.Арх.</i> , 1994/1, 117-122
	Nicholls V.D. , "Old Smyrna I", <i>BSA</i> , 53-54, 1958-1859, 1-150
	Sulimirski T. , "The Cimmerian problem", <i>Bull. Inst. Arch.</i> , Th2, 1959, 45-62
	Ünal V. , "Zwei Gräber eurasischer Reiternomaden im nördlichen Zentralanatolien", <i>AVA-Beiträge</i> , 4, 1982, 65-81
	Урушадзе Н. , "Семантика прикладного искусства древнего Закавказья", <i>Сов.Арх.</i> , 1, 1973, 54-70
	Халиков А.Х. , <i>Волго-Камье в начале эпохи раннего железа (VII-VI вв. до н.э.)</i> , Москва 1977
	Charachidzé G. , <i>Prométhée au Caucase</i> , Paris 1986
	Есаян С.А. , <i>Древняя культура племен Северо-Восточной Армении</i> , Ереван 1976
	Галанина Л.К. , <i>Келермеские курганы - Die Kurgane von Kelermes</i> , Москва 1997
	Godard A. , <i>Le trésor de Ziwiyé (Kurdistan)</i> , Haarlem 1950

Κιμμέριοι στη Μ. Ασία

	Hammond N.G.L. , <i>A History of Macedonia I</i> , Oxford 1972
	Ivantchik A.I. , <i>Les Cimmériens au Proche Orient</i> , Marburg 1993
	Κοζενκοβα Β.И. , <i>Кобанская культура Восточный вариант</i> , Москва 1977
	Höllmann, Th. (ed.) , <i>Maoqinggou: Ein eisenzeitliches Gräberfeld in der Ordos-Region (Innere Mongolei)</i> , Mainz 1992, AVA-Monographien 50
	Waldbaum J.C. , <i>Metalwork from Sardis. The finds through 1974</i> , Cambridge 1983, Sardis 8
	Бочкаръов В.С. , "Κιμμερίϊσκι казани", <i>Археолоγία</i> , 5, 1972, 63-68
	Bouzek J. , "Les Cimmériens en Anatolie", <i>Mode de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes, Actes du colloque de Cortone 1981</i> , Pisa-Rome 1983, 145-165
	Bouzek J. , <i>Caucasus and Europe and the Cimmerian problem</i> , Prague 1983, Sbornik NM Prague A, 37, fasc. 4.
	Chidašeli M. , "Mythological motifs on the bronze articles of Caucasus and Luristan", <i>ActaAnt Hung</i> , 22, 1974, 353-362
	Членова Н.Л. , "О связях Северо-Западного Причерноморья и нижнего Дуная с востоком в киммерийскую эпоху", <i>Studia Thracica I</i> , 1975
	Debaine-Francfort C. , "Archéologie du Xinjiang des origines aux Han II", <i>Paléorient</i> , 15/1, 1989, 183-212
	Дьяконов И.М. , "Киммерийцы и скифы на древнем Востоке", <i>Росс.Арх.</i> , 1994/1, 108-116
	Γαλανινα Л.К. , "К проблеме хронологии келермеских курганов", <i>РА</i> , 1, 1994, 92-107
	Goldman B. , "The Animal Style of Ziwich", <i>ИРЕК</i> , 72, 1974-1977, 54-68
	Гринтовский Э.А. , "О хронологии пребывания киммерийцев и скифов в Передней Азии", <i>Росс.Арх.</i> , 1994/3, 23-48
	Hauptmann R. , "Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien", R. Hauptmann, R. Boehner (eds.), <i>Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien</i> , Festschr. K. Bittel, Mainz 1983, 251-270
	Kossack G., Höllmann Thomas , "Probleme-Ergebnisse-Perspektiven", Höllmann, Th., <i>Maoqinggou: Ein eisenzeitliches Gräberfeld in der Ordos-Region (Innere Mongolei)</i> , 1992, AVA-Monographien 50, 107-109
	Ivantchik A.I. , "Das Problem der ethnischen Zuordnung der Kimmerier und die kimmerische archäologische Kultur", <i>Präh. Zeitschrift</i> , 72, 1997, 12-52
	Иванчик А.И. , "К вопросу об этнической принадлежности и археологической культуре киммерийцев. I. Киммерийские памятники Передней. Азии", <i>ВДИ</i> , I, 1994/3, 148-168

Δικτυογραφία :

Studien zum Kimmerierproblem

<http://www.kimmerier.de/start.htm>